

BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏLƏRDƏ AMICUS CURIAE İCMALLARININ TƏQDİM EDİMƏSİ

Açar sözlər: Amicus curiae, üçüncü tərəfin iştirakı, Vəkillər Kollegiyasının rəyi, ekspertin rəyi, ictimai maraq

Keywords: Amicus curiae, third party intervention, opinion of the Bar Association, expert opinion, public interest

Anahtar kelimələr: Amicus curiae, üçüncü taraf sıfatıyla davaya katılma, Baro Birliqinin görüşü, bilikişi görüşü, kamu yararı

Amicus curiae müxtəlif dövlətlərin daxili hüququnda və beynəlxalq məhkəmələrin fəaliyyətində geniş tətbiq olunur. Keçən əsrin sonlarında beynəlxalq məhkəmələr və tribunallara müraciətlərin sayının artması onların demokratikliyi ilə bağlı mübahisələrin yaranmasına gətirdi. Əslində dövlətlərin razılığı ilə yaradılmış məhkəmə əsasən dövlətlərin davranışlarının beynəlxalq normalara uyğun olmasını qiymətləndirir, daha çox tərəflərin təqdim etdikləri arqumentlərdən çıxış edir. Bu qiymətləndirmədə vətəndaş cəmiyyətinin iştirak etməməsi qapalı dairə üzrə fəaliyyəti dəstəkləmiş olur. Buna görə də bu mülahizələrin aradan qaldırılması üçün Amicus curiae institutunun tətbiqi vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən ictimai və ya icma maraqlarının təmsil olunması üçün şərait yaradır. Amicus curiae institutunun əsas məqsədlərinə məhkəmələr və onların fəaliyyəti haqqında məlumatlılığın artırılması, məhkəmələrə baxılan iş üzrə ictimaiyyətin fikirlərinin və ictimai maraqların təhlükə altında olması barədə məlumatların çatdırılması, məhkəmələrin nüfuzunun artırılması daxildir. Bu institutun tətbiqi məhkəmələrin şəffaflığını artırır, məhkəmələrin fəaliyyətinin qanuna və beynəlxalq hüquqa uyğunluğunu təmin etməyə kömək edir, ictimaiyyətə ictimai maraq doğuran məsələlərlə bağlı proseslərdə öz fikirlərini təqdim etmək imkanı verir.

Amicus curiae latın dilindən tərcümədə “məhkəmənin dostu” deməkdir. Britannika

Ensiklopediyası ona belə bir anlayış verir: “Amicus curiae hüquq və ya faktla bağlı məsələlər üzrə məlumat və ya məsləhət verməklə məhkəməyə kömək edən biridir. O, iddianın tərəfi deyil və buna görə də iddianın nəticəsi ilə birbaşa maraqlanan və buna görə də iddiada tərəf kimi iştirak etməyə icazə verilən şəxslərdən fərqlənir” [2].

Mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, Amicus curiae Roma hüququnun institutu olmuş və sonradan ingilis-sakson hüquq sistemində inkişaf etdirilmişdir. Lakin bir sıra müəlliflər onun ümumi hüquq sisteminin institutu olmasını qeyd edirlər. “Amicus curiae termininin latınca olması institutun özünün Roma mənşəli olmasını sübut etmir” [7, s.19]. “Amicus curiae-ni nə Roma hüququnda, nə də orta əsr kontinental ius commune-də əsaslandırmaq üçün əsas yoxdur. Əsas mənbə, çox güman ki, ingilis ümumi hüququdur və təəccüblü deyil ki, icmaları beynəlxalq məhkəmə prosesinə ümumi hüquq hüquqşünasları təqdim etmişlər” [3].

Bəzi alimlər hesab edirlər ki, əslində o, Roma hüququnun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün tətbiq edilmişdir. “Post-glossatorların ən böyük nailiyyətlərindən biri consilia (peşəkar rəylər) vasitəsilə Roma hüququnu mühazirə salonundan kənara çıxarmaq və cəmiyyətin içərisinə daxil etmək idi... orta əsr ius commune Roma və kanon hüquq mənbələrindəki şərhələrə və təfsirlərə əsaslanırdı və o, bölgələrdə və kəndlərdə qüvvədə olan faktiki adət hüququ

olan *iura propria* ilə ziddiyyət təşkil edirdi. İkisi arasındakı münasibət iyerarxik idi; *ius commune* hüquq və hüquqi mülahizə üsullarını dərk etmək üçün əsas nəzəriyyəni təqdim etdi, və o, həm də yerli sahədəki boşluqları doldurmalı idi” [5, s.25].

Amicus curiae brifinqlərinin (icmallarının) təqdim edilməsi bir çox ümumi hüquq yurisdiksiyalarında, eləcə də beynəlxalq insan hüquqları məhkəmələrində (məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və Amerikalıların İnsan Hüquqları Məhkəməsi) və beynəlxalq cinayət tribunallarında tətbiq edilmişdir. “*Amicus curiae*” və “*Amicus curiae* briefs” ifadələri parallel işlədilir. İkinci ifadə məhkəmənin dostunun rəyi mənasında işlədilir.

Amicus curiae bəzi beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə “üçüncü tərəfin iştirakı” kimi ifadə olunmuşdur. Məsələn, İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 36-cı maddəsi “Üçüncü tərəfin iştirakı”, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Reqlamentinin 44-cü Qaydası “Üçüncü tərəfin məhkəmə baxışına daxil olması” adlanır.

BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinin Statutunun 34 (2) maddəsinə əsasən, məhkəmə öz Qaydalarının şərtlərinə uyğun olaraq beynəlxalq ictimai təşkilatlardan onun icraatında olan işlərə dair məlumatları tələb edə bilər, habelə həmin təşkilatların öz təşəbbüsü ilə təqdim etdiyi məlumatları alır. Statutun 66

(2) maddəsində göstərilir ki, Məhkəmənin katibi həmçinin, Məhkəmənin (və ya Məhkəmə iclas keçirmirsə, onun sədrinin) fikrincə bu məsələ üzrə məlumat verə bilən istənilən beynəlxalq təşkilata xüsusi və bilavasitə bildiriş göndərir ki, Məhkəmə işə aid olan yazılı hesabatı Sədr tərəfindən müəyyən edilmiş müddətdə qəbul etməyə və ya bu məqsədlə təyin olunan açıq iclasda şifahi hesabatları dinləməyə hazırdır. BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi yalnız dövlətlərarası publik təşkilatların cəlb edilməsini nəzərdə tutur, ancaq Məhkəmənin Təcrübi Təlimatı beynəlxalq QHT-lərin məlumatlarından istifadə edilməsini istisna etmir. Təcrübi Təlimatın XII təlimatında qeyd olunur ki, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı öz təşəbbüsü ilə icraat

zamanı məsləhət xarakterli yazılı bəyanat və ya sənəd təqdim etdikdə, belə bəyanat və ya sənəd iş materiallarının tərkib hissəsi hesab edilmir, asanlıqla əldə edilə bilən nəşrlər kimi qəbul edilir və müvafiq olaraq dövlətlər və iş üzrə yazılı və şifahi bəyanatlar təqdim edən hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən ictimai mülkiyyətdə olan nəşrlər kimi istinad edilə bilər. Təqdim edilən yazılı bəyanatlar və sənədlər Sülh Sarayında yerləşdirilir. BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən 2001-ci ildə qəbul edilmiş “Təcrübi Təlimat Məhkəmənin Qaydaları”na əlavədir və Qaydalarda heç bir dəyişiklik etmir.

Amicus curiae prosessual iştirakçıdır, o, məhkəmənin qərarı ilə prosesə qoşulur, həmçinin məhkəməyə *Amicus curiae* “brief” təqdim edir, məhkəmənin razılığı ilə məhkəmə iclasında çıxış edir. Bu şəxslərin işin gedişində şəxsi maraqları yoxdur, ancaq publik (ümumi) maraqları təmsil edirlər və ədalət mühakiməsinin ədalətli həyata keçirilməsinə kömək edirlər.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 73-cü maddəsi “Üçüncü tərəflərin məlumatı və ya sənədləri” adlanır və göstərilir ki, Məhkəmə hər hansı bir dövlət, hökumətlərarası təşkilat və ya beynəlxalq təşkilat tərəfindən məxfilik şəraitində onun sahibliyində, sərəncamında və ya nəzarətində olan və ona açıqlanmış sənəd və ya məlumatı təqdim etməyi iştirakçı dövlətdən xahiş edir. Həmin iştirakçı dövlət sənədi və ya məlumatı açıqlamaq üçün onların aid olduqları qurumun və ya təşkilatın razılığını almalıdır. Əgər belə tərəf iştirakçı dövlətdirsə, o, ya belə məlumatın və ya sənədin açıqlanmasına razılıq verir, ya da 72-ci maddənin müddəaları, yəni milli təhlükəsizliyə toxunan informasiyanın qorunması tələbi, nəzərə alınmaqla bu sənədin və ya məlumatın açıqlanması məsələsini Məhkəmə ilə həll etməyi öhdəsinə götürür.

Əgər belə tərəf bu Nizamnamənin iştirakçısı olmayan dövlətdirsə və o, sənədin və ya məlumatın açıqlanmasına razılıq verməkdən imtina edirsə, sorğu edilən dövlət Məhkəməyə əvvəlcədən belə tərəflə məxfiliyə dair öhdəliyinə əsasən belə sənəd və ya məlumatı təqdim edə bilməməsi barədə məlumat verməlidir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Pro-

sedur və Sübutetmə Qaydalarının 103-cü Qaydası “Amicus curiae və sübutların təqdim edilməsinin digər formaları” adlanır. Qaydaya uyğun olaraq, Məhkəmənin Palatası icraatın istənilən mərhələsində, işə lazımi qaydada baxılmasını arzuolunan hesab edərsə, dövlətə, təşkilata və ya şəxsə Palatanın uyğun hesab etdiyi istənilən məsələ ilə bağlı icmal yazılı və ya şifahi şəkildə təqdim etməyi təklif edə və ya icazə verə bilər. Məhkəmənin Prokuroruna və müdafiə tərəfinə təqdim edilmiş icmala cavab vermək imkanı verilir. Təqdim edilmiş yazılı icmalların nüsxələri Məhkəmənin Prokuroruna və müdafiəyə göndərmək üçün Qeydiyyatçıya verilir. Məhkəmənin Palatası bu cür icmalların verilməsi üçün son tarixlər müəyyən edir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Vəkillər Assosiasiyasının Amicus Komitəsi Assosiasiya Konstitusiyasına uyğun olaraq, Amicus curiae brifinqlərinin məhkəməyə və ya hər hansı digər müvafiq foruma təqdim edilməsi üçün hər hansı üçüncü tərəfdən, o cümlədən, lakin bununla məhdudlaşmayaraq, Məhkəmənin vəkili, hökumətlər, QHT-lər və şəxslərdən İcra Şurasına təqdim edilmiş sorğuların nəzərdən keçirilməsi və cavablandırılmasına görə məsuliyyət daşıyır. Assambleya Amicus curiae brifinqinin təqdim edilməsi üçün İcra Şurasına rəsmi sorğu təqdim etməzdən əvvəl Şura fərdi və ya qurumu əvvəlcə Amicus Komitəsi ilə məsləhətləşməyə təşviq edir. Burada söhbət icmallardan gedir. İcmallar məlumat, hüquqi və ya faktiki məsələlərlə bağlıdır. İcmallar, yəni baxış və fikirlər fərd və ya təşkilat tərəfindən hazırlana bilər. İcmalla bağlı birinci tələb onunla bağlıdır ki, o, Məhkəmədə baxılan iş üzrə maraqlı olmayan şəxslər və qurumlar tərəfindən təqdim edilməlidir. İkincisi, Məhkəmə qarşısında duran məsələlərlə bağlı olmalıdır. Üçüncü tələb ondan ibarətdir ki, Məhkəmə qarşısında duran məsələlərin həllinə aid olmalıdır. Məhkəməyə icmallar həm könüllü qaydada, həm də məhkəmənin xahişi ilə təqdim oluna bilər. İcmaların təqdim edilməsinin və qəbul edilməsinin “işin düzgün müəyyən edilməsi üçün arzuolunan” olmasının müəyyən edilməsi Palatanın səlahiyyətinə aiddir. İcmallar həm fərd tərəfindən, məsələn, beynəlxalq hüquq sahəsində

mütəxəssislər tərəfindən də təqdim edilə bilər. Məsələn, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin I Məhkəmə Palatası BMT-nin Uşaqlar və Silahlı Münaqişələr üzrə Xüsusi Nümayəndəsini Amicus curiae brifinqi təqdim etmək üçün dəvət etmiş, ona uşaqların “hərbi xidmətə çağırılması və ya cəlb edilməsi” anlayışı ilə bağlı yazılı icmalını təqdim etmək icazəsi vermişdir [11]. Məhkəməyəqədər I Palata 18 may 2012-ci il tarixində sorğuya əsasən “Hüquqşünaslar Liviyada Ədalət üçün” və Redress Trust kimi təşkilatlara iyunun 8-dək Liviyada məhkəmə sisteminin hazırkı vəziyyəti və 2011-ci ilin fevralından bu yana həyata keçirilən bacarıqların artırılması söyləri, Roma Statutunda əks olunmuş cinayətlərin təqibi üçün mövcud Liviya hüquqi çərçivəsinin Məhkəmənin Nizamnaməsində və Liviya üçün məcburi olan digər beynəlxalq müqavilələrdə əks olunmuş hesabatlılıq prinsiplərinə, habelə ümumi beynəlxalq hüququn prinsiplərinə nə dərəcədə uyğunluğu, Liviyada mövcud təhlükəsizlik vəziyyəti və s. barədə icmallarını təqdim etmək üçün icazə verdi [8]. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Apellyasiya Palatası professorlara (Robinson, deGuzman, Jalloh and Cryer) Cote Duvordə vəziyyətlə bağlı icmal hazırlaması üçün icazə verdi [1]. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Məhkəməyəqədər I Palatası Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyasına sərhəddən keçmə və deportasiya ilə bağlı Amicus curiae icmalları hazırlanmasına icazə verdi (Qaydaların 103-cü Qaydasına uyğun olaraq) [10].

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 36(2) maddəsinə əsasən ədalət mühakiməsinin lazımi qaydada həyata keçirilməsi naminə Məhkəmənin Sədri işdə tərəf olmayan istənilən razılığa gələn tərəfi və ya şikayətçi olmayan istənilən maraqlı şəxsi yazılı qeydlər təqdim etmək və ya dinləmələrdə iştirak etmək üçün dəvət edə bilər. AIHM-nin Reqlamentinin 44 (3) qaydasına əsasən belə maraqlı şəxslərin iştirakına icazə verilməsi əsaslandırılmalıdır. Həmçinin, qeydlərin təqdim edilməsi üçün iki həftə müddət (müstəsna hallarda uzadılmaqla) müəyyən edilmişdir.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 36-cı maddəsinin 2-ci bəndinə və ya Konvensiyanın 16 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin ikinci cümləsinə əsasən üçüncü tərəfin iştirakı ilə bağlı Təcrübi təlimatlar qəbul edilmişdir [12]. Belə iştirakçılığın əsas məqsədi Məhkəmədə baxılan iş üzrə tərəf olmayan dövlətlərin və digər şəxslərin konkret məsələlər üzrə fikirləri ilə tanış olmaq, daha geniş və ya fərqli olan məlumat və ya arqumentlər təqdim edilməsidir. Üçüncü tərəflər Məhkəmənin baxdığı iş üzrə mübahisəli məsələlərin həlli ilə bağlı hüquqi və ya faktiki məqamları mümkün qədər qərəzsiz və obyektiv şəkildə təqdim etməlidirlər. Üçüncü tərəfin iştirakı ilə bağlı müəyyən məhdudiyyətlər də vardır: tərəflərə birbaşa dəstək ifadə etmək, Məhkəmə qarşısında prosedurlarla bağlı tələblər irəli sürmək, Məhkəməyə hüquqi müdafiə vasitəsi kimi müraciət etmək, tərəflər arasında dostcasına həll danışıqlarında iştirak etmək və s. qadağandır. Üçüncü tərəfin işdə birbaşa marağının olmaması tələb olunur, ancaq onun dolayı marağı ola bilər, məsələn, əhalinin müəyyən bir hissəsinin, o cümlədən milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi, işin nəticəsi ilə bağlı daha geniş marağı ola bilər (məsələn, publik hüquqların qorunması, ölkədə demokratik prinsiplərin bərqərar olması, insan hüquqlarına riayət edilməsi).

“İstənilən maraqlı şəxs” termini qeyri-hökumət təşkilatlarını, alimləri, fərdi şəxsləri, biznes müəssisələrini, beynəlxalq təşkilatları, müstəqil milli insan hüquqları institutlarını və s. əhatə edir. Dövlətin rəsmi orqanları, o cümlədən qanunverici orqanlar, məhkəmələr və ya yerli və ya regional hakimiyyət orqanları kimi dövlət orqanları adətən üçüncü tərəf kimi iştirak etmək hüququna malik deyildirlər, çünki onların fikirləri dövlətin rəsmi mövqeyi kimi qəbul edilir.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyanın 16 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsinin ikinci cümləsinə əsasən üçüncü şəxs kimi məsləhətçi rəy verilməsi üçün razılığa gələn dövlətin məhkəməsi və ya tribunalı müraciət edə bilər və o, baxılan işə aid

olmalıdır (16 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci bəndləri). Bundan əlavə, Məhkəmənin məsləhət xarakterli rəyi məcburi olmasa da (16 sayılı Protokolun 5-ci maddəsi), müvafiq milli məhkəməyə Konvensiyanın və ya ona dair Protokolların tətbiqi ilə bağlı təlimat vermək və beləliklə, gələcək davranış və nəticələrə təsir göstərmək məqsədi daşıyır. Üçüncü tərəf “ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi naminə” dəvət olunur və ya iştirakına icazə verilir. Məhkəmə üçüncü tərəfi dəvət edib-etməmək barədə qərar qəbul etməzdən əvvəl tərəflərlə məsləhətləşmir. Üçüncü tərəf adətən yalnız yazılı şərhlər vermək üçün dəvət edilir, ancaq AIHM-nin Reqlamentinin 44-cü Qaydasının 3(a) bəndinə əsasən müstəsna hallarda onun dinləmədə iştirakına və şifahi çıxışına icazə verilə bilər. AIHM-nin Reqlamentinə Əlavənin (məhkəmə istintaqının aparılması barədə) A1 Qaydasının 6-cı bəndi uyğun olaraq məhkəmə məhkəmə istintaqında iştirakı dəvət edə və ya icazə verə bilər. Üçüncü tərəfin iştirakına icazə verildikən üçüncü tərəf ola biləcək qurum və şəxslə işdə iştirak edən hər hansı tərəf arasında hər hansı əlaqə üçüncü tərəfin iştirak etmək istəməsinin səbəbləri, müvafiq olarsa, işdə yaranan məsələ və ya məsələlər haqqında üçüncü tərəfin xüsusi biliyi qeydlərin fərqli olmasını əsaslandırان səbəblər qiymətləndirilir.

Amici curae tətbiq edilməsini həm də onunla əsaslandırmaq olar ki, bəzi hallarda tərəflər onlarda olan məlumatları vermək istəməirlər və ya təqdim etmək iqtidarında olmurlar. Həmçinin hakimlər qanunvericiliyə yeni daxil edilmiş və ya təcrübəsi olmadığı hüquqi məsələlərlə qarşılaşa bilər, iş yükünün çox olması ilə bağlı Amici curiae lazımı məlumatların təqdim edilməsini tələb edə bilərlər. İcmallar və ya qeydlər təkmil formada təqdim edildikdə hüquqi məsələlər üzrə fikir mübadiləsini genişləndirir, müəyyən hallara diqqəti yönəldir.

İctimai maraq və Amici curiae terminlərinin çox zaman paralel işlədilir. Dövlətin iştirakı ilə bağlı bütün işlər, hər bir “beynəlxalq məhkəmə işi” ictimai maraq doğurur, birbaşa və ya dolayısi ilə ictimaiyyətə də təsir edir. İctimai marağın ümumi qəbul edilmiş tərfi olmasa da ümumi

rifah naminə fəaliyyət, baxış kimi müəyyən edilməlidir. Bu mənada Amicus curiae iştirakı ictimai rəyin çatdırılmasına və məsələlərin ictimaiyyətin rifahı naminə həll edilməsinə kömək edir. Amicus curiae icmalı mühüm ictimai maraqlar barədə həm dövlətlərin, həm əhəlinin məlumatlandırılmasına kömək edir. Beynəlxalq məhkəmələrin fəaliyyətində Amicus curiae iştirakın təmin edilməsi beynəlxalq məhkəmələrin qərarlarının ictimai nüfuzunu artırır.

Amicus curiae icmallarının beynəlxalq məhkəmələrdə təqdim edilməsinin müsbət tərəfləri ilə yanaşı çatışmazlıqları da qeyd edilməlidir. Amicus curiae icmallarının tam təqdim edilməməsi ilə bağlı risklər həmişə qalmaqdadır, bu risklər obyektiv və subyektiv ola bilər. Belə icmalı təqdim edən şəxsin məsələ ilə bağlı dərin bilikləri olmaya bilər, fəaliyyətini tam formal hesab edə bilər və ya təhrif olunmuş icmal təqdim edə bilər. Bu isə onun ələ alınması və s. səbəblərlə izah edilə bilər. “Konsepsiya ilə bağlı xüsusilə dövlətlər narahatlıqlarını ifadə edirlər. Onlar əlavə praktiki öhdəliklərdən (I); tərəflərin prosessual hüquqlarının məhdudlaşdırılmasından (II); mübahisələrin siyasiləşdirilməsindən (III); inkişaf etməkdə olan ölkələrə əlavə öhdəliklər verilməsindən (IV); idarə olunmaz miqdarda təqdimatlardan (V); və məhkəmə funksiyasının denaturasiyasından (VI) qorxurlar” [13, s.64-65]. Konstitusiya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 45-ci maddəsi Konstitusiya Məhkəməsinin öz təşəbbüsü ilə və ya tərəflərin, yaxud maraqlı subyektlərin xahişi ilə Konstitusiya Məhkəməsinin iclasında baxılan məsələ üzrə elmi və ya başqa xüsusi biliyə malik olan şəxsi ekspert kimi dəvət edə bilməsini tənzimləyir. Belə ekspert iş üzrə yazılı rəy təqdim edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin 11-ci maddəsinə əsasən sorğu, müraciət və şikayətlərin baxışa hazırlanması zamanı, habelə Palataların və Plenumun iclaslarında baxıldığı dövrdə müvafiq olaraq Palatalar və Plenum ekspert və mütəxəssisləri dəvət edə bilər. Nizamnamə həm ekspertlərin dinlənilməsini və həm də ekspert rəyinin yazılı təqdim edilməsini

nəzərdə tutur. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarladığında, ekspert qarşısında qoyulmuş sualların cavabları və müəyyən olunmuş qaydada rəyin mətninin altında ekspertin imzası daxil olmaqla, ekspert haqqında məlumatlar əks etdirilir. Nizamnamənin 31-ci maddəsinə əsasən işə baxılarkən məhkəməyə kömək etmək üçün zəruri bilik və düşüncəyə malik olan, baxılan işdə marağı olmayan şəxs Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü və ya tərəflərin vəsə-tətinə əsasən məhkəmə iclasına mütəxəssis qismində çağırıla bilər. Konstitusiya Məhkəməsi haqqında Qanunda ekspertin və mütəxəssisin hüquqi məsələlərlə bağlı rəy verə bilməməsi və ya dindirilə bilməməsi qeyd olunmur. Konstitusiya Məhkəməsində icraat zamanı ekspertin və mütəxəssisin iştirakı və rəy, arayış verməsi Amicus curiae hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 124-cü maddəsində Amicus curiae sübut növlərinə aid edilməmişdir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 96-cı maddəsinə əsasən mütəxəssisin iştirakı və CPM-nin 97-ci maddəsinə əsasən ekspert rəyi Amicus curiae iştirakı və icmalı hesab olunmalıdır. Mütəxəssis və ekspert cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir. Mütəxəssis və ya ekspert cinayət prosesini həyata keçirən orqana zəruri kömək göstərilməsi üçün kifayət qədər biliyə və bacarığa malik olmalıdır. Burada fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, şəxs cinayət prosesinin hüquqi məsələləri üzrə mütəxəssis və ya ekspert qismində təyin oluna və ya digər formada cəlb edilə bilməz. “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 15-ci maddəsinə əsasən vəkil xüsusi bilik tələb edən məsələlərin araşdırılması üçün ekspertlərdən və ya mütəxəssislərdən rəy almaq hüququna malikdir.

CPM-nin 124.2-ci maddəsi cinayət prosesində sübut kimi qəbul olunanlar sırasında digər sənədləri də qeyd edir. CPM-nin 135-ci maddəsinə əsasən sənədlər dedikdə, cinayət

işi üzrə əhəmiyyət kəsb edə bilən məlumatları hərf, rəqəm, qrafika və digər işarə formasında özündə əks etdirən kağız, elektron və ya digər daşıyıcılar başa düşülür. Şəxsin vəzifəsinə və yerinə yetirdiyi işə görə ona məlum olan halları imzası ilə təsdiq etdiyi və qanunvericiliyin müəyyən etdiyi formada tərtib edilmiş sənəd rəsmi sənəd hesab olunur. Digər sənədlərə və sənədlərə qarşı da eyni tələblər irəli sürülür. Maddi sübut isə xüsusiyyətinə və əlamətlərinə, mənsəyinə, aşkar edildiyi yerə, vaxtına və ya üzərində hadisənin izlərinin saxlanıldığına görə cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsinə kömək edən hər bir əşya kimi müəyyən edilir.

“Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 9-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən Vəkillər Kollegiyası hüquq mühafizə orqanlarının və məhkəmələrin tələbi əsasında vəkillik fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərə rəy verir. Hesab edirik ki, bu müddəa *Amicus curiae* icmalı hesab edilməlidir. Belə ki, bu halda Vəkillər Kollegiyası dövlət orqanı deyildir və konkret qurumu təmsil edir.

Bəzən belə fikirlərə rast gəlinir ki, məhkəmədə şəxsin şahid və ya mütəxəssis kimi dindirilməsi barədə qaldırılan vəsatətə əlavə edilən sənədlər *Amicus curiae* icmallarını əhatə edir. İura novit curia maksimasının “mürəkkəbləşən müasir hüquqi tənzimləmədə mütləq həqiqiliyi şübhəlidir. Buna görə də hakimlərin hüquqi məsələlər üzrə kömək almağa ehtiyacları vardır. Gündəlik məhkəmə təcrübəsi bu cür yardımın mümkünlüyünü inkar etməkdən onun ekspert rəyi və ya şahid ifadələri kimi qəbul edilməsinə qədər dəyişir...hakim heç bir halda

təklif olunan hüquqi yardımla bağlı deyil, lakin o, inandırıcı hesab etdiyi halda təqdim edilən hüquqi əsaslandırmadan istifadə edə bilər “[4, s.100]. Qeyd olunan arqumentlərlə razılaşmaq mümkündür. Belə ki, şahid qismində dindirilmə barədə vəsatətdə hüquqi məsələlərlə bağlı vəkilin mülahizələri verilir və hakim vəkilin əsaslandırmasını əsas götürərək, konkret şəxsi şahid qismində dindirir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya Məhkəməsinə *Amicus curiae* rəylərindən istifadə olunur, cinayət-prosessual qanunvericilikdə isə birbaşa ifadə olunmasa da, onun tətbiqi hallarına rast gəlinir. Məhkəmələrin tələbi əsasında Vəkillər Kollegiyasının vəkillik fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərə rəy verməsi birbaşa *Amicus curiae* icmalı hesab edilməlidir. Bundan başqa ekspertin, mütəxəssisin dəvət edilməsi və şahid qismində dindirilmə barədə vəsatətdə hüquqi məsələlərlə bağlı vəkilin mülahizələri də *Amicus curiae*-dir. Hesab edirik ki, məhkəmə proseslərinin sayının artması, məhkəmə proseslərində ictimai maraqların nəzərə alması, aşkarlığın təmin edilməsi, beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi ilə bağlı xüsusi biliklərin tələb edilməsi, beynəlxalq məhkəmələrə çıxışla bağlı hüquqi məsələlər üzrə *Amicus curiae* icmallarının verilməsinin qanunvericiliyə daxil edilməsi zaman məsələsidir və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin təcrübəsinə uyğun olaraq cinayət-prosessual qanunvericiliyə daxil edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Appeals Chamber. *Amicus Curiae Observations of Professors Robinson, deGuzman, Jalloh and Cryer. Situation in the Republic of Cote Divoire in the case of the Prosecutor v.Laurent Gbagbo.* URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/11-01/11-534>
2. *Amicus curiae/ Encyclopedia Britannica.* URL: <https://www.britannica.com/topic/amicus-curiae>
3. Crema, Luigi. The Common Law (And Not Roman) Origins of *Amicus Curiae* in International Law – Debunking a Fake News Item //– *Global Jurist*, –2020. Vol. 20, no. 1. –pp. 2019-0038. URL: <https://doi.org/10.1515/gj-2019-0038>

4. Есаков Г.А., Долотов Р.О. Заключение по правовым вопросам в уголовном процессе//– Москва: Закон, –2019. №10. – с.100-106.
5. Geoffrey, Samuel. Rethinking Legal Reasoning. Monograph Book. –Cheltenham: Edward Elgar Publishing, –31 Aug 2018. – p. 368. URL: https://www.elgaronline.com/monochap/9781784712600/11_chapter1.xhtml
6. ICCBA Amicus Committee. URL: <https://www.iccba-abcpi.org/amicuscommittee>
7. Izarova, Iryna.Szolc-Nartowski Bartosz, Kovtun Anastasiia. Amicus Curiae: Origin, Worldwide Experience and Suggestions for East European Countries //– Budapest: Hungarian Journal of Legal Studies, – 2019. 60 (1). – pp. 18-39. URL:<https://doi.org/10.1556/2052.2019.60103>
8. Pre-trial Chamber I. Decision on the “Request related to the filing of observations by the Amicus Curiae”. Situation in Libya in case of the Prosecutor v. Saifal-Islam Gaddafi and Abdullah al-Senussi. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2012_06615.PDF
9. Practice directions of the International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/practice-directions>
10. Pre-trial Chamber I. Request under Regulation 46(3) of the Regulations of the court. Amicus Curiae Observations by the International Commission of Jurists (pursuant to Rule 103 of the Rules). URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-roc463-01/18-20>
11. Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of the Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo. Written Submissions of the United Nations Special Representative of the Secretary-General on Children and Armed Conflict Submitted in application of Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2008_01287.PDF
12. Third-party intervention under Article 36 § 2 of the Convention or under Article 3, second sentence, of Protocol No. 16. Practice Directions Rules of Court –22 January 2024. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules_court_eng
13. Wiik, Astrid. Amicus Curiae before International Courts and Tribunals. 1st Edition 2018 734 p. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/43984>

FILING AMICUS CURIAE BRIEFS IN INTERNATIONAL COURTS

SUMMARY

The article is devoted to the research of the nature of Amicus Curiae briefs or summaries applied in the practice of international courts and various states, which issues they cover, the effectiveness of their application, and the possibilities of applying this institution in the criminal procedural legislation of the Republic of Azerbaijan. Research methods such as comparative legal research and legal analysis were used in the article. Amicus curiae is a procedural participant, because join the process by the decision of the court, submit an amicus curiae brief to the court, and speak at the court hearing with the consent of the court. Although amicus curiae briefs are not directly included in the evidence in the criminal procedural legislation of the Republic of Azerbaijan, they can be accepted as other documents. Opinion of the Bar Association on matters associated with the legal practice on the basis of the demand of law enforcement bodies and courts should be considered as Amicus curiae briefs. Thus, advocacy activity has a legal nature, and issues related to advocacy activity are also legal nature issues. An application to testify as a witness in the CPC should be considered amicus curiae, because the lawyer's opinions on legal issues are given, and the judge hears a specific person as a witness, based on the reasoning of the lawyer. We believe that the introduction of amicus curiae briefs into the legislation is a matter of time and should be included in the criminal procedural legislation in accordance with the experience of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan.

MATANAT ASGAROVA

Hukuk bilimleri doktoru, Adalet Akademisi doçent,

ULUSLARARASI MAHKEMELERDE AMICUS CURIAE BRİFİNGLERİNİN SUNULMASI

ÖZET

Makale, uluslararası mahkemeler ve çeşitli devletlerin uygulamalarında kullanılan amicus curiae brifingleri veya özetlerinin niteliğinin, hangi konuları kapsadığının, kullanılma etkinliğinin ve bu enstitün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ceza muhakemesi mevzuatında uygulanma olanaklarının tespitinin araştırılmasına ayrılmıştır. Makalede karşılaştırmalı hukuk araştırması ve hukuki analiz gibi araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Amicus curiae usul katılımcısıdır, çünkü mahkeme kararıyla sürece katılırlar, mahkemeye amicus curiae brifingi sunarlar ve mahkemenin rızasıyla duruşmada konuşurlar. Amicus curiae brifingleri Azerbaycan Cumhuriyeti ceza muhakemesi mevzuatında doğrudan deliller arasında yer almasa da diğer belgeler olarak kabul edilebilir. Avukatlık mesleğine ilişkin konularda, kolluk kuvvetleri ve mahkemelerin talebi üzerine Barolar Birliği'nin görüşleri amicus curiae olarak sayılmalıdır. Dolayısıyla avukatlık faaliyeti hukuki bir niteliğe sahiptir ve avukatlık faaliyetine ilişkin konular da hukuki konulardır. CÜK'de tanık olarak ifade verme talebi amicus curiae olarak değerlendirilmelidir çünkü avukatın hukuki konulardaki görüşleri verilir ve hakim, avukatın gerekçesine göre belirli bir kişiyi tanık olarak dinler. Amicus curiae brifinglerinin mevzuata dahil edilmesinin zaman meselesi olduğuna ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin tecrübesine uygun olarak ceza muhakemesi mevzuatına dahil edilmesi gerektiğine inanıyoruz.